

AUTONOMY OF WILL AND CONSUMER PROTECTION

MARKÉTA SELUCKÁ

Masaryk University, Faculty of Law, the Czech Republic

Abstract in original language:

Autonomie vůle je stěžejní zásadou soukromého práva; zásah do ní bývá v soukromém práva výjimkou. V komunitárním právu prosazující ochranu spotřebitele, jakož i v rámci implementací směrnic do jednotlivých právních řádů se setkáváme s určitými zásahy do této stěžejní soukromoprávní zásady. Jde např. o zákaz reálné oferty či o zákaz oferty ze strany spotřebitele v případě sjednání cestovní smlouvy, a to z důvodu možnosti dovolávat se relativní neplatnosti. Dalším významným institutem zasahujícím do zásady autonomie vůle v případě ochrany spotřebitele je zákaz smluvních ujednání nepřiměřeně či nemravně zvýhodňujících dodavatele.

Key words in original language:

Autonomie vůle; omezení autonomie vůle; ochrana spotřebitele.

Abstract:

"Autonomy of Will" shall be understood as fundamental principle of private law. Interfering with this principle is an exemption within the scope of private law. However, within the community law which promotes protection of consumers and within implementation of Directives into particular systems of law, we can find interferences with this basic private-law principle. Notably, this applies to a prohibition of an inertia selling, i.e. offering services or goods that have not been ordered via direct supply or prohibition of consumers placing offers in regard to travel contracts (§ 852a CC and following) due to a possibility of requesting a "relative invalidity".

Key words:

Autonomy of Will; consumer protection.

Z hlediska čistě juristického není dosud nalezena jednotná definice zásad soukromého práva. Můžeme je chápat např. jako nejobecnější normy, vůdčí ideje či výraz idejí v podobě norem obsahujících nejobecnější pravidlo chování¹.

Současný občanský zákoník (zák. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník ve znění pozdějších předpisů, dále „občanský zákoník“) pojem zásad či principů občanského práva nezná, a to narozdíl od Obecného zákoníku občanského (946/1811 sb.z.s. OBECNÝ ZÁKONÍK OBČANSKÝ ze dne 1. června 1811 ve znění předpisů jej měnících a doplňujících ke dni 1.1.1925; dále „Obecný zákoník občanský“) z roku 1811, který se dovolával ve svém § 7 „přirozených zásad právních“.

„Nelze-li právní případ rozhodnouti ani podle slov ani podle přirozeného smyslu zákona, je míti na zřetel k případům podobným, v zákonech určitě rozhodnutým, a k důvodům jiných,

¹ Blíže Hurdík, J. Zásady soukromého práva. 1. vydání, Brno : Doplněk, 1998, str. 11 – 15.

s ním příbuzných zákonů. Je-li právní případ i pak pochybný, musí býti rozhodnut se zřetelem k pečlivě sebraným a zrale uváženým okolnostem podle přirozených zásad právních“.

V právně teoretických publikacích týkajících se porozumění pojmu „přirozené zásady právní“ shledáváme však značnou názorovou různorodost: Např. názor Eherenzweiga, že přirozené zásady právní jsou totéž co „dobré mravy“, názor Stammlera, že „přirozené zásady právní“ jsou jeho „správné právo“². Krčmář pak uvádí k výše zmíněnému § 7 Obecného zákoníku občanského, že ačkoli tento paragraf lze vysvětlit jako produkt doby ovládané vírou v přirozené právo, jak už o něm učili Gaius a Ulpian (on však přirozené právo neuznává) i tak lze z druhé věty tohoto paragrafu „vyčísti, že nelze rozhodnouti o případnostech spadajících pod druhou větu § 7 podle libovůle, nýbrž že se tu sluší řídití hledisky spravedlnosti, jež je vůbec základem právního řádu“³.

Swoboda definuje přirozené zásady právní jako čtyři myšlenky:

- spravedlnosti
- svobody, omezené účely společnosti
- rovnosti před zákonem
- zásadu harmonie v Kantově smyslu⁴.

Československý nejvyšší soud ve své judikatuře přirozenými zásadami právními rozuměl např. „příkazy obecného lidského svědomí, praktické morálky, jak je sociální spolužití lidí od věku vyvinulo, takže se zdají vrozeny, pročez místo nich mluvíme přímo o právním citu“⁵; „přirozenost věci a přirozené cítění lidské, přirozenou zásadu rozumnou“⁶; „příkaz právního citu, jenž pramení v citu mravním“⁷ apod.

Tzv. střední občanský zákoník č. 141/1950 Sb. a rovněž občanský zákoník č. 40/1964 Sb., v předlistopadovém znění, opustily odkaz na přirozené zásady právní tak, jak je definoval Obecný zákoník občanský.

Po roce 1989 a řadě novel občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. se zejména v 90. letech minulého století otevřela v ČR (a dnešní SR) diskuse vztahující se také k otázce zásad

² Blíže k Stammlerovu učení o správném právu: Kubeš, V. Právní filosofie XX. Století Kantismus, hegelismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu. 1. vydání, Brno : Doplněk, 1992, str. 19 – 30.

³ Krčmář, J Právo občanské I. Výklady úvodní a část všeobecná. 4. vydání, Praha : Knihovna sborníku věd právních a státních, 1946, str. 75.

⁴ Blíže Kubeš, V. „Přirozené zásady právní“ a „dobré mravy“ v obecném zákoníku občanském. 1. vydání, Praha, 1934, str. 3 – 15.

⁵ Vážný č. 1660, Rozhodnutí ze dne 9.5.1922, Rv I 966/21, rok 1922, svazek IV.a, str. 457.

⁶ Vážný č. 5997, Rozhodnutí ze dne 4.5.1926, Rv I 391/26, rok 1926, svazek VIII.a, str. 751.

⁷ Vážný č. 10018, Rozhodnutí ze dne 21.6.1930, R I 420/30, rok 1930, svazek XII.b, str. 924.

občanského práva či zásad práva obecně. Od extrémně pozitivistických názorů, že žádné zásady práva či tzv. duch zákona apod. neexistuje, až po čistě přirozenoprávní postoje se obecná právní vědeckost, judikatura i právní věda shodla na tom, že zásady práva či zásady soukromého práva jsou pramenem občanského práva v objektivním smyslu. Právnímu řádu či systému soukromého práva poskytují vnitřní harmonii, jednotnost a řád. Poznávání těchto zásad občanského práva a využívání vědeckých poznatků o těchto zásadách při normotvorbě vede k jasné systematické, srozumitelnosti a harmonii soukromého práva obecně. Mnohdy se ukazuje, že v určité době, pro určité oblasti a v určité fázi právního rozvoje jsou obecné principy významnější než pozitivní právo (normy)⁸.

Švestka ve svém komentáři k § 1 občanského zákoníku⁹ tvrdí, že je nesporné, že tyto zásady platí bez ohledu na to, jsou-li v právní úpravě vyjádřeny či nikoliv, a ačkoli je nám toto pojetí právních zásad blízké, domníváme se, že to sporné je a každý pozitivista bude tvrdit, že zásady, které se nedají dovodit z pozitivního práva, platnými zásadami nejsou (pokud nebude přímo tvrdit, že žádné zásady nejsou).

Jak již bylo řečeno výše, naše současná právní úprava výslovný odkaz na právní zásady či zásady soukromého nebo občanského práva neobsahuje, ačkoli mnohé platné právní úpravy států Evropy tyto odkazy obsahují (např. čl. 7 ABGB - Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, který odkazuje na přirozenoprávní zásady, italský Codice Civile ve svém čl. 3 či španělský Código Civil v čl. 65¹⁰), a to včetně Smlouvy o založení Evropského společenství čl. 288 (dříve 215): „V případě mimosmluvní odpovědnosti nahradí Společenství v souladu s obecnými zásadami společnými právním řádům členských států škody způsobené jeho orgány nebo jeho zaměstnanci při výkonu jejich funkcí.“

V době sjednocování Evropy je znovuobjevování právních základů, které jsou společné všem národním systémům soukromého práva v Evropě, moderním trendem. Lze jmenovat např. snahu Mezinárodního ústavu pro sjednocení soukromého práva (UNIDROIT), výsledkem jehož práce jsou Zásady mezinárodních obchodních smluv jako obecná kodifikace základních principů obchodních smluv či práce vědců shromážděných okolo profesorů Lando a Beale (Principles of European Contract Law¹¹). Dalším výsledkem unifikačních tendencí poslední doby jsou práce Study Group on a European Civil Code (Principles of European Law), European Research Group on Existing EC Private Law (Acquis Group; práce Draft of common frame reference) či práce skupiny Akademie evropských privatistů (The Academy of European Private Lawyers; práce European Contract Code).

Není obecná shoda v tom, které zásady můžeme pokládat za zásady soukromého práva. Některý autor přijímá jen velmi omezený počet velmi obecných zásad, jiný do rozsahu zásad zařazuje i poměrně konkrétní principy vztahující se spíše k jednotlivým institutům práva.

⁸ Blíže Tichý, L. Spontánní evropeizace soukromého práva. Evropské právo, 2000, číslo 2, str. 1-5.

⁹ Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. et al. Občanský zákoník, komentář. 8. vydání, Praha : C.H.Beck, 2003, str. 10.

¹⁰ Tichý, op. cit., str. 2.

¹¹ The Commission of European Contract Law, Lando, O., Beale, H. Principles of European Contract Law, Parts I and II. Hague : Kluwer Law International, 2000, ISBN 90-411-1305-3.

Např. Hurdík¹² ve své práci uvádí tyto zásady soukromého práva:

- zásadu autonomie vůle
- „vše je dovoleno, co není výslovně zakázáno“
- dispozitivní právní úpravu
- princip demokratismu
- princip ekvity
- princip právní jistoty
- princip prevence
- princip „vigilantibus iura“

Lando¹³ např. uvádí jako zásady evropského kontraktačního práva:

- freedom of contract (kontraktační svoboda)
- good faith and fair dealing (dobré mravy a poctivé jednání)
- Duty of Co-operate (povinnost spolupráce); atd.

K.P.Berger¹⁴ uvádí např. principy lex mercatoria:

- bona fides
- pacta sunt servanda
- cupla in contrahendo
- vis major
- neplatnost smlouvy porušující dobré mravy
- hardship

¹² Blíže Hurdík, op. cit.

¹³ Lando, op. cit.

¹⁴ Berger, K.P. International Economic Arbitration, Boston, 1993; citováno v Rozehnalová, N. Právo mezinárodního obchodu. 1. vydání, Brno : Masarykova univerzita, 2002, str. 135-136.

- zákaz neoprávněného obohacení se
- náhrada škody nesmí být vyšší než ztráta; atd.

ZÁSADA AUTONOMIE VŮLE

Všechny národní právní systémy členských států EU uznávají a respektují právo občanů rozhodnout se, s kým uzavřou smlouvu, zda uzavřou smlouvu a jaký stanoví obsah tohoto právního vztahu¹⁵. Nejen že vnitrostátní právní systémy uznávají zásadu autonomie vůle jako základní princip soukromého práva, také mezinárodní právo soukromé chápe tento princip jako základní zásadu pro realizaci soukromoprávních mezinárodních smluv¹⁶, včetně práva zvolit rozhodné právo pro celý smluvní vztah.

Autonomii vůle, kontraktační svobodu např. deklaruje Německá ústava ve svém článku 2 odst. 1, Řecká ústava v článku 5 odst. 1 a Řecký civilní kodex ve svém čl. 3, rovněž tak Dánský kodex „Danske Lov“ v čl. 5.1.1., Italský civilní kodex „Codice Civile“ ve svém článku 1322, Portugalský civilní kodex v čl. 405, Španělský civilní kodex „Código Civil“ v čl. 6 a 1255. Rovněž Rakouský civilní kodex ABGB ve svém § 859¹⁷. Český občanský zákoník to také výslovně deklaruje ve svém § 2 odst. 3 OZ.

Tato svoboda však není bezbřehá, neboť musí být v souladu s „good faith“ (dobrou vírou, resp. dobrými mravy), „fear dealing“ (pocitivým obchodním stykem) a s kogentními normami zavedených, tradičních principů¹⁸. Ujednání ve smlouvě nesmějí být „unconscionable“, tj. hanebně, nehorázně, skandálně nevýhodná ujednání vůči druhé straně. Český občanský zákoník rovněž omezuje realizaci tohoto práva „dobrymi mravy“ (§ 3 OZ) a Obchodní zákoník (zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník ve znění pozdějších předpisů; dále obchodní zákoník) v § 256 vyžaduje, aby výkon práva, byl v souladu se zásadami pocitivého obchodního styku, jinak nepožívá právní ochrany.

Rovněž tak v práci *Acquis Group* nacházíme korektiv autonomie vůle v podobě „good fait“ a „fear dealing“ nebo ve formě „reasonable“.

Ve vztahu mezi zásadou autonomie vůle a ochranou slabší strany právního vztahu můžeme vidět určité vnitřní napětí. Na jedné straně stojí idea svobody, autonomie, realizující se pomocí smluvní volnosti, se záměrem co nejméně se nechat omezovat a na druhé straně pak idea altruistická, idea solidarity, idea ochrany slabšího, která určitá omezení považuje za

¹⁵ Lando, op. cit., str. 99.

¹⁶ Verhagen, H.L.E. The Tension Between Party Autonomy and European Union Law: Some Observations on *Ingmar BG LTD v. Eaton Leonard Technologies INC* (rozsudek ECJ, C-381/98, ECR 2000 I-9305), *The International and Comparative Law Quarterly*; Jan 2002; 51,1; Academic Reserch Library, str. 135-154

¹⁷ Lando, op. cit., str. 99.

¹⁸ Lando, op. cit., str. 99.

dobrá, prospěšná, nezbytná. A ačkoli jsou tyto ideje ve vzájemném konfliktu, na obou stojí dnešní soukromé právo¹⁹.

Zásada autonomie vůle je velmi abstraktní zásada, která je dle našeho názoru dotvářena pomocí jejich determinant jako jsou dobré mravy, spravedlnost, poctivý obchodní styk a další, včetně ochrany slabší strany právního vztahu.

Máme za to, že ideu smluvní svobody, autonomie vůle můžeme pokládat za vůdčí myšlenku soukromého práva, která však vzhledem ke své velké obecnosti musí být omezena jinými zásadami i konkrétními kogentními ustanoveními právních norem, aby nebyla zneužitelná.

OCHRANA SPOTŘEBITELE A OMEZENÍ AUTONOMIE VŮLE

Zásah do zásady soukromého práva – autonomie vůle (freedom of contract) bývá v soukromém práva výjimkou. V právu ES prosazující ochranu spotřebitele i v rámci implementací směrnic do jednotlivých právních řádů se setkáváme s určitými zásahy do této stěžejní soukromoprávní zásady. Jde např. o zákaz reálné oferty či o zákaz oferty ze strany spotřebitele v případě sjednání cestovní smlouvy, a to z důvodu možnosti dovolávat se relativní neplatnosti. Dalším významným institutem zasahujícím do zásady autonomie vůle v případě ochrany spotřebitele je zákaz smluvních ujednání nepřiměřeně či nemravně zvýhodňujících dodavatele.

Relevantní otázkou v tomto případě je, zdali právní úprava prosazující ochranu spotřebitele odpovídá, resp. vyhoví testu proporcionality, tj. zdali sleduje legitimní cíl a používá přiměřené demokratické prostředky. Zákaz reálné oferty zdá se být ospravedlněn nejen ochranou spotřebitele, resp. nepřiměřeným obtěžováním spotřebitele, ale i ochranou férové hospodářské soutěže mezi podnikateli. V našem právním řádu sice nacházíme nezdařilou implementaci tohoto zákazu, neboť je možné argumentovat, že reálná oferta není stricto sensu právní úpravou zakázána, spotřebitel není pouze povinen vrátit neobjednané plnění; pokud však reálnou ofertu akceptuje, je možné dovozovat, že kupujícímu vznikla povinnost zaplatit sjednanou cenu, což je v rozporu se smyslem a účelem směrnice 97/7/ES. Nicméně právo ES v je tomto případě jednoznačné a nekompromisní, tj. reálná oferta jako projev autonomie vůle je právem ES zakázána a tímto zákazem je výrazně zasaženo do zásady autonomie vůle.

Dalším zásahem do zásady autonomie vůle v případě ochrany spotřebitele je zakotvení nezávaznosti nepřiměřených ujednání smlouvy, které způsobují v právním vztahu mezi spotřebitelem a dodavatelem významnou nerovnováhu (srov. čl. 3 směrnice 93/13/EHS). V našem právním řádu nacházíme implementaci v ust. § 55 občanského zákoníku; podstatnou potíží naší vnitrostátní úpravy je však okolnost, že ustanovení smlouvy jsou „pouze“ relativně neplatná, ačkoli dle judikatury ESD by soud měl k nepřiměřeným podmínkám ve spotřebitelských smlouvách přihlížet ex officio, tj. konformní implementace by musela být učiněna pomocí institutu absolutní neplatnosti.

Bezesporu tato obecná klauzule spotřebitelských právních vztahů výrazně a podstatně zasahuje do zásady autonomie vůle a o její legitimnosti můžeme mít pochybnosti. Naše vnitrostátní implementace je totiž učiněna bez ohledu na to, zdali byla smlouva sjednána

¹⁹ Hesselink, M. The principles Of European Contract Law: Some Choices Made By The Lando Commission. Global Jurist Frontiers, Vol. 1, Issue 1, Article 4, 2001, str. 33.

individuálně či nikoli; směrnice však tuto okolnost zohledňuje a vyžaduje přezkum nepřiměřenosti pouze u formulářových smluv, resp. smluv sjednaných neindividuálně.

Je otázkou, zdali naše implementace není přílišným a nepřiměřeným zásahem do zásady autonomie vůle. Jaké odchylky jsou dovoleny? Je možné např. vykládat ust. § 55 občanského zákoníku takovým způsobem, že jakákoli odchylka od obecného standardu - tedy relativně vyváženého modelového právního vztahu, který nám nabízí občanský zákoník – může být charakterizována jako relativně platná, resp. relativně neplatná?

ZÁVĚREM

Zásada autonomie vůle je stěžejní zásadou soukromého práva, avšak nikdy nebyla a ani dnes není bezbřehou. Má svoje korektivy v podobě dobrých mravů apod. Rovněž v právní úpravě prosazující ochranu spotřebitele se setkáváme s podstatnými zásahy do autonomie vůle stran, o jejichž přiměřenosti můžeme mít pochybnosti, tj. právní úpravy prosazující ochranu spotřebitele a omezující stěžejní zásadu autonomie vůle musí rovněž podléhat testu proporcionality, a pokud neobstojí, je možné si klást otázku, zdali není taková právní úprava v rozporu s principy demokratického právního státu.

Literature:

- Kubeš, V. Právní filosofie XX. Století Kantismus, hegelismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu. 1. vydání, Brno : Doplněk, 1992.
- Krčmář, J Právo občanské I. Výklady úvodní a část všeobecná. 4. vydání, Praha : Knihovna sborníku věd právních a státních, 1946.
- Kubeš, V. „Přirozené zásady právní“ a „dobré mravy“ v obecném zákoníku občanském. 1. vydání, Praha, 1934.
- Tichý, L. Spontánní evropeizace soukromého práva. Evropské právo, 2000, číslo 2, str. 1-5.
- Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. et al. Občanský zákoník, komentář. 8. vydání, Praha : C.H.Beck, 2003.
- The Commission of European Contract Law, Lando, O., Beale, H. Principles of European Contract Law, Parts I and II. Hague : Kluwer Law International, 2000.
- Rozehnalová, N. Právo mezinárodního obchodu. 1. vydání, Brno : Masarykova univerzita, 2002.
- Verhagen, H.L.E. The Tension Between Party Autonomy and European Union Law: Some Observations on Ingmar BG LTD v.Eaton Leonard Technologies INC (rozsudek ECJ, C-381/98, ECR 2000 I-9305), The International and Comparative Law Quarterly; Jan 2002; 51,1; Academic Reserch Library.

*Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors). COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8*

- Hesselink, M. The principles Of European Contract Law: Some Choices Made By The Lando Commission. Global Jurist Frontiers, Vol. 1, Issue 1, Article 4, 2001, str. 33.
- Hurdík, J. Zásady soukromého práva. 1. vydání, Brno : Doplněk, 1998.

Reviewer:
Josef Fiala

Contact – email:
marketa.selucka@law.muni.cz